

Gáll Ernő meghívása a keskeny útra

Mert szoros kapu és keskeny út,
a mely viszen az életre, és kevesen vagy-
nak azok, a kik ezt megtalálják

Károli Gáspár nyomán: Máté evangélioma.

1. A Gáll-jelenség

E portrévázlat az 1987-ben 70. életévébe lépő Gáll Ernőről, a Korunk egykori főszerkesztőjéről, kultúránk, magyarságunk őrzőjéről, az erdélyi polihisztorok utódjáról készült 1983-ban, egy nagyobb tanulmány „melléktermékeként”, amikor a kutatómunka oltolsó „nem szeretem” fázisához érkeztem. A téma izgalmas volt, de nem mentes minden kockázattól: a nemzeti tudatról, a rá ható tényezőkről kellett látteleletet venni. Már menet közben kiderült: a különböző statisztikák, koordináták, határozatok, mélyinterjúk, tanulmányok, publicisztikai írások eltérő képet mutatnak. Ilyenkor — egyébként nem rendkívüli helyzet az ember, az alkotó értelmiségi életében — két út között választhat. El lehet indulni a szélesebb és biztonságosabb úton, amelyen a zavaró tényezők ritkás, s kellő kendőzéssel való tálalása biztosítja a látszatot, hogy nincs is olyan nagy baj, mindenki nyugodtan hajthatja álmra a fejét — legfőképp a szerző. Vagy választani lehet a keskenyebb, és sokkal keservesebb utat, ahol gyérülnek az optimista konklúziót szolgáló adatok, kevesebb a szemérmes elhallgatás, s amikor a szerző is gyanússá válik: nem rosszkedve motiválja-e a negatívumok fellelésében? Nem ellenséges magatartását leplezi vele?

Hogy a „szerző” — jómagam — az utóbbit választotta, Gáll Ernőnek köszönhető (csak dönteni ne kelljen! felkiáltással ekkor emelve le restanciaként sorakozó könyveit), akinek bensőséges hangú, őszinte, a kényes kérdéseket nem megkerülő, hanem megkereső példája ösztönözte, hogy a keskenyebb és keservesebb utat válassza, ha szűkebb értelemben szakmai, s ha tágabb értelemben: az emberi kiállásról van szó, ha már elkísérte azon az úton — kíváncsiságból — amely a nagyváradi polgári otthonból az illegális kommunista mozgalomba vezetett; szolidaritásból: amely Buchenwaldba és vissza vitt; és drukkalva, melyen kétséges volt, hogy sikerül megmenteni a demokráciát a felszabadulás utáni nagy társadalmi változások során. Ez a magatartás olyan méltóságot kölcsönözött Gáll Ernőnek, hogy semmilyen kényes ízlésű ember nem fordul el tőle, amikor kimondotta: „én is vétettem” — hiszen kortársai többsége szerint bűnös csak a kor volt, és tévedni is mások tévedtek. Példája kérésztet arra, hogy ne hallgasson a szellem embere, sem ha füstölő krematóriumokról, sem ha nemzetek, vagy ha csak egyetlen ember igazságáról van szó, mert bármilyen kisebbség — legyen az vallási kisebbség, etnikai csoport

vagy nemzetiség —, vagy emberi egyed fenyegetettségében az egyetemes humanum van veszélyben, s ilyenkor nem a biztonságos szemethunyás, hanem a felelősség kell, hogy minden lépést, cselekedetet, tollvonást vezéreljen.

És végül ő mutatta fel a habozás, a kényelmetlenség elkerülése miatti tévovázás eloszlatására végső érvként az Apáczai-modellt is — ismét csak személyre szólóan és mindenféle írástudó embernek: „Az utókor, amelyre nézve te régi lész / minden szeretet és részrehajlás, gyűlölet / és irigység nélkül fog ítélni. / Mindazokat pedig, kik a nagy tudat- / lanságnak a palástját szőtték, el fogja / átkozni. Végre azokat, akik a haladást / készakarva megakadályozták pokolra / szánja . . .”

Gáll évek óta tartó töprekedésének oka a „tegnapi és mai önismeret” jegyében az, hogy meggyőződése: a romániai magyar nemzetiségnek — egyenként és együtt — másfajta új önismeretre van szüksége. Másokkal együtt egyetért abban: ez olyan, a realizmus jegyével fémjelzett folyamat, amely a) fegyelmezett önvizsgálat, b) művelődési folyamat, és c) tudományos megismerés, s ő azt mindkét síkon — a személyiségén és az össznemzetiségén — elvégezte. Kitűnő érzékkel talált rá az arany középútra, amely ezúttal az anyanyelvű művelődéssel és nemzetiségi törekvésekkel egyezik meg — mentesen a nemzeti türelmetlenségtől (= egyoldalú, beszűkült provincializmus), és a nemzeti közömbösségtől (= felelősségvállalás nélküli felhőtlen szemlélődés). De úgy, hogy az európai mértékkel méri magát és másokat, és az Apáczai-modell vonzásában a partikuláris és az egyetemes harmonikus, egymást kiegészítő és fel-tételező szimbiózisban él egymással.

A szociológus, filozófus, történész, szerkesztő és író a *Korszerű elkötelezettség* című cikkében, *A humanizmus viszontagságai* (Bukarest, Politikai K., 1972.), *A tegnapi és mai önismeret* (Bukarest, Kriterion, 1975.), a *Nemzetiség, erkölcs, értelmiség* (Budapest, Szépirodalmi, 1978.) és *A sajátosság méltósága* (Budapest, Magvető, 1984.) című kötetében csak látszólag csapong egyik témáról a másikra. Mindig ugyanazokat gondolja és fogalmazza át újra és újra, amikor 1. a korszerű nemzet-nemzetiségi fogalomra keres választ; 2. a nemzetisége körében gyökeret vert eszmeáramlatok után nyomozva határfokukat méri le; 3. az „öntünk tiszta vizet a pohárba” felszólítással a közelmúlt történelmének újragondolására biztat; 4. a nemzeti önismeret keresését önmaga identitáskeresésére is kiterjeszti.

2. A romániai magyarság mint nemzetiség

A „Hamupipőke-sorsra” kárhoztatott nemzet-nemzetiség fogalom és kérdés az utóbbi időben egyre többeket foglalkoztat. Gáll nagy tárgyi tudással, nemzetközi példákkal bizonyította: megbukott az a nézet, hogy különböző nemzetek egy olvasztókehelybe kerülve homogén államot hoznak létre, akár hatalmi szóra — lásd a nyugat-európai államnemzet koncepciót —, akár önként, mint Amerikában, ahol a jóléti társadalom javaiért mondtak le identitásukról. Napjainkban a szupercivilizáció uniformizáló tendenciájával szemben új nemzeti reformkorra csodálkozhatott rá a világ. Gáll Ernő a magyarság egyik szuverén gondolkodója, marxista iskolázottságú filozófus, nem hallgatja el, hogy Marx és Engels tétele, miszerint a társadalmi fejlődés során a nemzeti-nemzetiségi különbségek eltűnnek — s amelyet a népi demokratikus országok szolgai módon vettek át az 50-es években —, tévedés volt, és súlyos sebeket okozott, mivel — ebből az elvből kiindulva — nem vettek tudomást a nemzeti-nemzetiségi sajátosságokról. Gáll Ernőnek a kérdéssel való foglalatatosko-

dása azonban nem öncélú elmélkedés: benne a nemzetközi béke megőrzésének biztosítékát látja, de nem vitatja el: mindez az illető ország belügye. (Joó Rudolf ellentmond ennek, mert szerinte adott esetben a nemzetiség hátrányos megkülönböztetése visszahat az anyanemzetre, ott is belüggé válik, ez viszont az államközi kapcsolatokat befolyásolja károsan. A fogalomalkotás bonyolult műveletét mind a mai napig nem zárták le a szakemberek.) A kiindulási alap arra a kérdésre, hogy: „mi a nemzet?” — változatlanul a sztálini definíció. Gállt — és minket is — természetesen a román és a romániai magyar kortársai válasza érdekelhette. A *nemzetiség*, mint fogalom, illetve annak meghatározása „a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkat” szintén tisztázásra vár és kísérleti stádiumban van — szögezi le rögtön. Makkai Sándor a magyarság tulajdonságainak korrekcióját „lelki megújulás”-sal akarta elérni; Constantin Rădulescu — Mortunál a román nemzeti lelkület megtestesítője a román paraszt volt. Gáll szintén elfogadja a „nemzeti lelkület” meghatározást, de hozzáteszi: ez nemcsak a kultúrában, hanem a társadalmi-gazdasági tevékenységben is megnyilvánul. Constantin Vlad filozófus úgy fogalmaz: a *nemzeti jelleg* az anyagi és szellemi kultúra területén jut kifejezésre. A *nemzetiség* esetében Kántor Lajos és Láng Gusztáv irodalomtörténészek a nyelvet, a művelődési hagyományokat, az irodalmat emelik ki mint meghatározó tényezőket. Eduard Eisenburger, a romániai szászok képviselője szerint is a nemzetiség kultúrközösség, s az „anya-mintára történő építkezésére” teszi a hangsúlyt.

Gáll Ernő álláspontja a nemzet, nemzetiség fogalom értelmezésében a Mikó Imréjéhez áll a legközelebb: a román szakemberek sikerrel dolgozták ki a nemzetfogalom korszerű elméletét, de a nemzetiségét nyitva hagyták — ez tehát az érdekeltekre, az „együttlakó nemzetiségekre” magára vár. Mikó Imre szerint a nemzetiség ismérvei a következők: *a)* A történelem folyamán összeforrott, tartós etnikai közösség, *b)* Saját országában nemzeti kisebbség és egy más nemzettel és más nemzetiségekkel alkot államot. *c)* Akár önmagában vagy szétszórta él az állam területén, tagjait összekapcsolja: a közös nyelv, a közös hagyományok, valamint a hagyományokban gyökerező kultúra. *d)* Sajátos minőséget jelent. Ez az összetartás tudatában, tagjaik együttérzésében, nemzetiségük megtartásában, fejlesztésére irányuló akaratában nyilvánul meg.” Gáll természetesnek tartja a nemzettel közös igények mellett a partikuláris érvényesülésének akadálymentességét (hagyományok ápolása, humán és reál műveltsége fejlesztése, nyelve őrzése). Vonatkozik ez szerinte a romániai magyarságra is, amely akkor tesz eleget a közös feladatokból a reá háruló rész teljesítésének, ha nyugodt és biztos efelől. Tehát a többségi érdeke is azt diktálja, hogy a többség ne akadályozza kisebbségét az egyenjogúság címszó alatt összefoglalt jogai gyakorlásában. Gáll az RKP IX. kongresszusán hozott határozatra hivatkozik: eszerint úgy a nemzet, mint a nemzetiség előtt a jövő hosszú perspektívája áll — ismérvei is azonosak tehát a nemzetével. Szám szerint kisebbségben él ugyan a magyarság a többségi nemzethez viszonyítva Romániában, de államalkotó mivoltáról nem felejtkezhet meg. A közös nyelv, kultúra, hagyományok az együvé tartozás tudata kovácsolta őket eggyé, valamint az a tevékenység, amely során őrzi mindezeket, illetve új tartalommal megtöltve magasabb szintre emeli. Mikó Imrének emléket állító tanulmányában Gáll Ernő reményét fejezi ki, hogy a romániai magyarságot nem fenyegeti létében veszély. Elve, hogy a szocializmusban nem lehet antagonisztikus az elmentét a nemzet és a nemzetiség között, tehát a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének mindenkire egyformán háruló kötelezettségén túl ter-

mészetes igény, hogy egyenjogúságuk gyakorlattá legyen. Ez mindaddig van érvényben, míg a nacionalizmus nem lesz állampolitika, vagy történetesen a nemzeti kisebbség vezérlő csillaga.

Gáll a létező status quo alapján áll, de a törvények nyújtotta lehetőségeket még kiaknázatlannak tartja. Ha tanulmányköteteiben nem is követeli kifejezetten a kollektív jogvédelmük biztosítását, illetve egy olyan közjogi-érdekképviseleti intézmény felállítását, mint amilyen a Magyar Népi Szövetség volt 1944–1948 között, s aminek megvannak a lehetőségei a Nemzetiségi Dolgozók Tanácsában is, nagy nyomatékkal húzta alá: „a pusztán nemzetiségi lét nem cél és nem érték. A nemzetiség holnapi távlatai azonban csak abban az esetben bontakoznak ki biztatóan, ha egyedeiben és közösségként a szocialista-humanista eszmények és értékek jegyében alakíthatja sorsát.”

Merész párhuzamnak tűnhet, de a „nemzetiségi” modellje Gáll költői hevű és hangvételi interpretációjában nagyon hasonlatos a *Sütő-drámák hőseihez*: Kolhaas Mihályhoz, aki nem nyugszik bele az integritása ellen irányuló merényletbe (modellje Kurkó Gyárfás, a romániai magyar nemzetiség politikai, kulturális, gazdasági érdekképviseleti szervének, a Magyar Népi Szövetség elnöke): Szervét Mihályhoz, aki a gondolkodási szabadság híve; s végül Káinhoz, aki nem ismeri el a hatalom oldaláról jövő dogmákat, parancsuralmat, nem mond le a megismerés lehetőségéről (= szabad gondolkodás); nem törődik bele a paradicsomból való kiűzetésbe (= szabad cselekvés) és nem elégszik meg a dicső, megszüpítő múlt felemlegetésével, hanem azt vallja: az Éden előtte van — vagy nincs —, de legyen rábízva a megismerés lehetősége!

3. „Kisebbségi és nemzetiségi humánium”

A két világháború között, a kisebbségi létből adódóan, az értelmiség legjobbjai — Dsida Jenő, Fekete Tivadar, Kacsó Sándor, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Markovits Rodion, Tavaszy Sándor — a nacionalizmust a magyar–román barátság iránti elkötelezettséggel és a hid közvetítő szereppel váltották fel. Áthatotta őket a meggyőződés, hogy a megmaradásuk feltétele: szellemileg és erkölcsileg példát kell adjanak. Humanista és demokratikus magatartással a népek közötti testvériséget hirdették, újraértékelték a múltat s a népért való felelősségtől áthatva nyitottá lettek körülményeikre. Így, ahogy Gáll tömören összefoglalja: amit elveszítettek a területeken, azt a humánium birodalmában akarták visszanyerni.

Egyre kevesebb könyvtár őrzi az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* füzetait, Makkai Sándor, Imre Lajos, Tavaszy Sándor programtanulmányait — egyre kevesebben ismerhetik meg tehát első forrásból: kik voltak azok a transzilvánisták? Mit akartak? Ezért is fontos és nélkülözhetetlen, hogy Gáll felidézi: Kós Károlynál a transzilvánizmus annyit jelentett: a táj, a közös múlt alakította ki Erdély mindhárom nemzeténél a közös lelki alkatot. Makkainál az önrevízió és az egyetemes humánium felé történő orientálódás együtt járt a különbözőség tudatos mélyítésével. S mindketten — Kós és Makkai — vallották Bethlen Gábor nyomán, hogy a magyarság útja a lelki megújulás, és az emelkedett kultúrateremtés. Kacsó tömören azt vallotta, hogy a kisebbségi nép csak humanista politikát vallhat a magáénak. Gáll Ernő igen méltányosan viszonyul ezekhez az eszmékhez, erkölcsi tartalmuk előtt fejet hajt, egyik-másik fogyatékoságához fűzött bíráló megjegyzéseit azzal indította útnak: akkor és ott, a Trianon utáni történelmi helyzetben a transzilvánizmus polgári-értelmiségi képviselői nemcsak híven fejezték ki a magyarság életérzését, hanem korunk-

ban is megszívlelendő mély emberi tartalmú, progresszív közösségi-kisebbségi ideológiát teremtettek. A méltányosság azonban nem jár vakossággal, rámutat arra is: bizony sok az illuzórikus elem (pl. a kisebbségi címszó alatt egybe mosott társadalmi egység esetében), a minden valóság alapot mellőző fellengzőség a transzilvanizmusban, s az egész törekvés messze állt attól, hogy a népszerű rétegeit megnyerő tömegmozgalomnak lehessen nevezni. Ez a MADOSZ mozgalmában vált realitássá — véli Gáll. Ám ahogy ő kiigazította a transzilvanizmus képviselőit, úgy kell nekünk ez utóbbi állítást korrigálni. Igen, a MADOSZ indulásakor valóban úgy látszott: az értelmiség, polgárság, munkásmozgalom képviselőinek közös eszmei-társadalmi elkötelezettségük alapján megszületett az új erdélyi magyar progresszió mozgalma. A kommunista párt szűkkeblűsége, az illegálitáshoz szokott titokzatosság, a mozgalmon belüli ellentétek, a Kominternben bekövetkezett események azonban elriasztották a haladó értelmiséget is, a magyar népi tömegeket is. Tömegmozgalomról, abban az értelemben, ahogy Gáll is használja a szót, csak a MADOSZ utódja, a Magyar Népi Szövetség esetében beszélhetünk, de nem lehet ugyanezt állítani egyáltalán a mindössze néhány száz MADOSZ-tagról.

Gáll Ernő a transzilvanizmus kulturális-etikai szférája helyett inkább a Gaál Gábor-i társadalmi-kulturális közeget tartja a maga számára elfogadhatónak. A magyarságnak szerinte is nem csupán Erdélyben, hanem Romániában is kell gondolkodni. (Ez az irányzat a Korunk folyóirat körül bontakozott ki „romániaiság” néven.) Leegyszerűsítve azt mondhatjuk: az erdélyi gondolat mögött Erdély autonómiájának, önállóságának gondolata húzódott — Gáll szerint: a magyarországi revizionista politikához való felzárkózás —, míg a romániaiság hívei elfogadták a trianoni határokat, s a magyarság kisebbségi helyzetét. Ám amit Tóth Sándor a *transzilvanizmus* képviselőiről megállapított, érvényes a *romániaiság* képviselőire is: a helyzettudat kialakításának szándéka az irodalomtörténészek többségénél a komparatistikai módszer alkalmazásában, az íróknál, költőknél: a fordításban érvényesült. Méliusz munkásságát mint „nemzetiségi realizmus” kísérte végig; Bretter György vezéreszméje pedig az „itt és mást” — volt. A filozófia nála az erkölcsiség hordozója, az ember tetteivel válik mércévé, s a kultúra ad formát a kollektív tudatnak. Kántor Lajos és Láng Gusztáv szerint az itt születű magyar irodalomnak a romániai társadalmi valóság az ihletője, valamint saját kisebbségi, ill. nemzetiségi helyzete. Ezt ma sokan úgy értelmezik: el kell utasítaniuk a Magyarországon megfogalmazott „kettős kötődés”-t, mivel ez az irodalom 1920-ban különvált a magyarországitól s azóta is külön úton halad. Láng azonban világosan kimondja: bár mindkét vonás megkülönbözteti a magyarországi irodalomtól, ahhoz köti nyelve és a kulturális hagyományainak tágra értelmezett közössége. Gáll toleranciáját igazolja, hogy szerinte a transzilvanizmus lényegében a romániaiság elődje volt, még akkor is, ha 1937-ben a Vásárhelyi találkozón kisebbségi humánus és szocialista humánus címen ellentétbe került a két irányzat. Ezt igazolandó hivatkozik arra, hogy Makkai Sándor és Gaál Gábor is Széchenyit tekintette eszményképének, s mellé állította Apáczai Csere Jánost, az erdélyi elődöt — hiszen mindkettőjük számára úgy volt érdemes magyarnak lenni, ha azzal Európát is gazdagították. Ami napjainkat illeti, változatlanul érvényesnek tekinti Gaál Gábor koncepcióját, módosítani szeretne azonban a fölfogás irodalomközpontúságán. Ezért ma a romániai magyar értelmiség legsürgetőbb feladata Gáll szerint az önmegismerés tudományos bázisának megteremtése. Alakíttassanak munkacsoportok az irodalom, néprajz,

szociológia, nyelvészet területén, hogy e keretek között modern módszerek alkalmazásával közelítsék meg, tárják fel az „önismeret legfontosabb dimenzióját”: a változó valóságot; mutassák ki az együttélésekből származó kölcsönhatásokat, s híven számoljanak be az évszázadok, a két világháború közötti korszak és a dogmatizmus felszámolása utáni valóságról. Az emelkedett színvonalú gazdasági-társadalmi, tudományos-kulturális tevékenység mellett ez a *romániai*ság új megfogalmazása, az értelmiségnek „itt és most” jegyében megfogalmazott komplex munkaprogramja.

Gáll Ernő az 1957-től újrainduló *Korunk*-ot attól a meggyőződéstől áthatva szerkesztette, hogy az újfajta, korszerű, megőrző nemzetiségi önismeret megalapozásában nélkülözhetetlen: 1. ún. igényes marxista szociológia, 2. a nyelv- és irodalomtudomány, 3. a néprajztudomány, 4. a történettudomány, ezzel egy elhanyagoltabb területre, az erdélyi magyar tudományosságra irányítva a figyelmet. Ő, aki az egyetemes vonatkozásokban is a különböző ideológiák, humánumok közötti párbeszéd híve, természetes, hogy a folyóiratnál is azt a szerkesztési módszert követte: „semmi sem fontosabb a nemzetiségi művelődés szempontjából, mint a többszólalás.” Személyes érdeme a különböző tudományágakban fiatal magyar jelentkező értelmiségiek támogatása és ki-nevelése a lap körül.

4. „Öntsünk tiszta vizet a pohárba”

Hogy miként töltötte be a magyar értelmiség hivatását a nemzetiségi sajátosságok és az egyetemes humánum érvényre jutásában, s hogy milyen mértékben őrizte szuverenitását, illetve kényszerült alkalmazkodásra az új történelmi helyzetben, azt Gáll ígérete szerint egy önéletrajzi esettanulmányban szándékozik majd rögzíteni, amely a *Korunk*nál eltöltött esztendőket fogná át. Ehhez egyelőre az újragondolás szempontjait adta meg.

Balogh Edgár megállt azon a ponton, hogy a közelmúlt irodalompolitikai tévedéseit napjainkban kell helyrehozni; Méliusz József egy lépéssel továbbment és rámutatott: az irodalmi dogmatizmus a politikai élet hasonló tendenciájának volt a vetülete; odáig egyikük sem jutott el — beleértve az ötvenes évek magyarországi vitájának hozzászólóit —, hogy az újjal mutogatást megelőzve beismerje: igen, én is azok között voltam, akik az ötvenes éveket csinálták. Én is biztos voltam ennek vagy annak a kortársamnak, egyetemi tanáromnak, szerkesztőségi társamnak, barátomnak, elvtársamnak, ellenfelemnek ártatlanságában, és mégis az elsők között voltam, aki ellene fordultam. Én sem hittem, de mégis vállaltam. Én nem láttam, vagy éppen mindent láttam, de nem tudtam, nem akartam kilépni, félreállni. Vasmarkában tartott a pártfegyelem, a félelem, a hatalom varázsa, vagy egyszerűen: nem voltam hajlandó lemondani az előnyökről. A felelősség áthárítása helyett nem mertem senki sem kimondani: a kommunisták is felül kell vizsgálgják az adott politikai helyzethez való alkalmazkodásukat, illetve a sztálinizmus trónrasedítésében játszott szerepüket. Erre az igazán nagy lélekre valló szembenézésre — önismeretre —, a múlt és jelen vonatkozásában Gáll Ernőt emberi és nemzetiségi mivolta, a demokrácia és a szocializmus parancsszava kötelezte. Az egykori önmagával való szembesítést, hogy tudniillik: „régebbi cikkeimet, tanulmányaimat átlapozva, meg kellett állapítanom, hogy míg a *Korunk*ban közöltek lényegében ma is vállalom, az 1947—1957 között írottak közül csak nagyon kevéssel tudom magam azonosítani” — ezidáig neki volt bátorsága elvégezni, jöllehet erre, mint a jövő zálogára, mindannyiunknak szüksége van.

Nem tudhatjuk — az SZKP XX. kongresszusa mellett — mi motiválta 1957—58-ban Gáll Ernő szembefordulását a felszabadulás utáni önmagával. Nem tudhatjuk, de talán nem is lényeges. Illetve nem ez a lényeg. Nem érdektelen azonban emlékeztetni arra, — és ebben is eltért Románia a népi demokráciáktól —, hogy Romániában nem a moszkovita — idegen, zsidó származású vezetőség — vette át a hatalmat a kommunista pártban, hanem — igaz, hogy csak 1952-ben — a román kommunisták hazai képviselői, közöttük is az értelmiségi Pătrășcanuval szemben: Gheorghe Gheorghiu-Dej. Nem lényegtelen azt sem tudni, hogy lévén a kommunista párt tagjai többségében nemzetiségiek: magyarok, magyar zsidók, szerbek stb. már 1945-ben, az illegalitás éveinek pártigazolásakor szempont volt, hogy román volt-e az illető, avagy nemzetiségi. S nem lényegtelen az sem, hogy 1949 és 1951 között, a párttagság felülvizsgálásakor, háromszázezer párttagot zártak ki, — a hivatalos verzió szerint is: karrieristákat, osztályidegeneket, szocdemeket, légionáriusokat és nemzetiségieket.

(Mintegy közbevetőleg jegyezzük meg: minden bizonnyal Páskándi Gézának nem a legjobb drámája a *Medvebőrben*, de Románia belpolitikai képletéről mégis ez ad legpontosabb képet. A darabban 1949-ről van szó, amikor a népi demokratikus országok szakítottak Jugoszláviával, és Romániában a nemzeti iránytalanság javítására a szerb, magyar kommunisták sorait igyekeztek megritkítani — kizárással. A szerző azonban a lehető legegyszerűbb eszközökkel — úgy is mondhatnók: a korra jellemző realista módon — jelzi, a folyamat még nem ért véget: az egykori zsidó származású illegalista, moszkvai emigráns, 1949-ben politikai bizottsági tag, hiába változtatta nemzetiségét és nevét románra, örökre nem bújhat el új neve mögött, és 2-3, legkésőbb 8-9 év múlva úgyis rákerül a sor.)

A Gáll Ernő iránt érzett tisztelet megakadályozza, hogy a megtett útja illusztrálására, magunk is rosszkedvűen, hosszabban időzzünk azoknál az íróknál, amellyel, akárcsak Földes László, nem vállal közösséget — hiszen ezek nyelvtől és nemzetiségtől függetlenül alig különböztek az ezekben az években született rosszul sikerült, torz vagy egyszerűen átkozmetikázott szellemi termékektől.

A Rajk-per idején arról cikkezett, hogy nem szabad feladni az éberséget azokkal szemben sem, akik a munkáspártokban akarják átmenteni magukat, de azokkal szemben sem, akik, mint Mikó Imre, Ligeti Ernő a magyar nacionalista politikát szolgálták ki. A magyar revíziós gondolat támadt fel az egykori Gáll szerint a felszabadulás után Romániában a „független Erdély”, „tisztá demokráciát”, „önkormányzatot” jelszavak leple alatt is. Lucáék félreállítását után, 1952-ben a kolozsvári egyetemen a polgári elemeket szólította fel, hogy adják fel pozíciójukat. 1957—58-ban Kallós Miklós mellett vezette a támadást a revizionizmus ellen. Kallós az „Írástudók felelőtlensége” című írásában azt elemezte, hogy milyen szerepet játszott a budapesti Irodalmi Újság az 56-os eseményekben, s az értelmiséget ebben egyértelműen felelősnek ítélte; Gáll Ernő cikke az „Írástudók hűsége” címet viseli, s Kallóshoz hasonlóan értelmiség-ellenes. Indoka: nem azok feladata vezetni a társadalmat, hanem a párté. Idézzünk azonban 1983-ban megjelent gyűjteményéből: tévedhetetlennek hittük magunkat: a világforgóadalom lebegett szemünk előtt, s ami közelebb volt, az embertelenség, nem mérte be szemsugarunk. „A jövő letéteményesei, a kiválasztottak mi vagyunk — hamis tudatból támadt mindenfajta kultusz és az, hogy egyedül mi vagyunk a történelem cselekvő alanyai... s

aki utunkban áll, a múltat próbálja a napfényes jövővel szemben előjogaiban megtartani... A baj ott volt, hogy hamis szembesítéssel, minden velünk szemben megfogalmazott bírálatot, minden fenntartást eleve reakciónak, fasisztának bélyegeztünk, és mint ilyent elvetettük. Központosítás, fegyelem, a demokrácia érvényesülésével már bajok voltak... úgy éreztük egy olyan totalitás részeiként cselekszünk, amelynek mindent szabad... önelégültségünkben nem számoltunk sem a hatalom kísértésével az intézmények elidegenedésével, sem az elméletileg igazolt monopóliumok csapdáival" — írja „A sajtóság méltósága” című kötetében. Való igaz: csoportok, osztályok, sőt nemzetek egyéni elbírálást mellőző kiiktatása odáig vezetett, hogy a gyanakvás a szövetségeket is letaglózta. A hatalom gyakorlóit tévútra vitték a gazdaságot, társadalmat, kultúrát, miközben a kiválasztottak felsőbbrendűségével élvezték és őrizték kiváltságaikat. Ma azonban a történelmi tapasztalat arra inti Gállt, hogy megállapítsa: a kép sohasem úgy néz ki, hogy egyik oldalon minden napfényes, a másikon mindenre árnyék borul; egyikén a jó, a másikon a rossz áll; a testet öltött ige: a marxismus, és a dekadens polgári ideológia; a szocializmus tiszteletre méltó eredményei és a kizsákmányoláson alapuló nyugati kapitalizmus, hanem mindez egy időben, egy helyütt, mint ahogy az emberben egyszerre megtalálhatók a jó és a rossz tulajdonságok, úgy érvényes ez minden cselekedtére, mindre, ami tőle származik.

5. A peremszemélyiség

Gáll Ernőnek azonban nemcsak mint társadalmi alanynak, hanem önmagával szemben is voltak tisztázni valói. E folyamat során megnyilvánuló objektivitása, vállalásai és elkötelezettségei iránti hűsége példává tette hazájában és azon kívül.

Az első világháború után Romániában befejeződött a közel nyolcszázezer főnyi zsidóság emancipációja. A népszámlálások alkalmával vagy románnak vallották magukat, vagy az állam őket is, akárcsak a magyarokat, szászokat az ország egyik nemzetiségéként kezelte; önálló politikai pártot alakíthattak, nemzetiségi — nyelvi — vallási alapon iskolákat, sport-, művészeti, szakmai egyesületeket tarthattak fenn. Am ahogyan az 1910-es népszámlálás alkalmával a 170 000 főnyi erdélyi zsidóság 73 százaléka, úgy 1920 után csaknem ugyanennyien magyarnak vallották magukat.

Szülővárosa a jellegzetesen soknemzetiségű — magyarok, románok, zsidók, szerbek, svábok, örmények lakta — Nagyvárad, az erdélyi városokra jellegzetes hársfasorokkal, nemcsak Ady városa, kereskedők, művészek, polgárok otthona, hanem a fejlődő munkásosztály és munkásmozgalom városa is volt. Marxista műveltségét a polgárgyerek itt, majd a legendás Antal Márk, a kolozsvári Zsidó Gimnázium tanárának szemináriumain sajátította el Mikó Imrével, Rohonyi Vilmossal, Jordáky Lajossal együtt. A Gaál-féle *Korunk*, a *MADOSZ*, az *Erdélyi Enciklopédia*, a *Munkás Athenaeum* avatta a baloldali mozgalom képviselőjévé.

A hivatalos Magyarország bemutatkozása 1941-ben és 1943-ban, az észak-erdélyi két kommunista per alkalmával végleges konzekvencia levonására készítette a polgári demokrácia és a baloldal képviselőit, így Gáll Ernőt is. A doni katasztrófa a magyar történelem fekete lapjai voltak; a magyar zsidóság szenvedései azonban kitorölhetetlen nyomot hagyott abban, aki túlélte; generációk múlnak el, míg a megtörténtek emléke egyáltalán feldolgozható,

felejthető, míg a zsidóság és a kereszténység közötti szakadék áthidalható lesz, míg utóbbiban a lelkiismeretfurdalás csillapodik.

Akik visszatértek a haláltáborokból — írja Gáll — minden elégtételt jogosnak érezték. Az átélt megaláztatások érzéketlenné tették a hasonló megaláztatást átélt emberekkel szemben; nacionalizmust és fasiszta veszélyt láttak mindenben, ami csak a nemzet érdekét és javát szolgálta volna. Tűzzel-vassal irtottuk a múltat, és kiirtottunk értékeket is, s nem vettük észre, hogy a vezetés és a nép útja elvált egymástól — fejezi be gyónását Gáll Ernő.

Sorsa, helyzete nem egyedi — ezt bizonyos összefüggésben maga is megemlítette. A megkésett gazdasági-társadalmi fejlettségű Kelet-Európában a zsidóság áhítattal gondolt arra, hogy a nyugat-európai társadalmakban a polgári forradalom óta fokozatosan emancipálódott a zsidóság, életrevalósága folytán a kapitalizmus fejlődéséhez jelentős mértékben járult hozzá. A középkori gettó egykoron elkülönített, elkülönült világából, majd a 19—20. század elejének zárt vallási és rokoni világából másokkal együtt vágyakozás hatotta át egy tág, nemzetközi közösség felé, amely megszünteti a faji-vallási-társadalmi különbségeket, s egy szorosabb rokonságot ad cserébe: az előítéletektől mentes, egyenlőségben boldogító közösséget, amelynek már neve is volt: a szocializmus. (Valter Benjamin, akinek Tordai Zádor felejthetetlen szépségű tanulmányban állított emléket, ezzel magyarázza a kelet-európai zsidóság vonzódását a marxizmus iránt.)

S miközben helyzetéből adódóan Gáll sokkal érzékenyebben fogja föl: miként válhat valaki kiszolgáltatottá, majd diszkriminációt elszenvedett üldözöttből a hatalom birtokosává, majd ismét üldözötté, annyi kényes kérdés után az elől sem térhet ki, hogy ne vallana a baloldali zsidóság és magyarság felelősségéről a személyi kultusz hatalomra juttatásában.

Gáll Ernőnél a zsidóság nem olyasvalami, aminek csak a négy fal biztonságában lehet adózni, vagy, mint a családban a bukott lányt, szégyellni kell. Nála ez kötődés-kötelesség-kötelezettség, és olyan sajátosság, mint Németh Lászlónál a „minőség”, a transzilvánistáknál a „kisebbségi humánus”, Fábry Zoltánnál a „muszáj emberség”. Azonosságát keresve tehát a zsidósággal és a magyarsággal találkozott, mindkettővel azonosult, ha kell a kettős kisebbségi sorsot is felvállalja. Ebben szerepe volt az erdélyi nyitottabb, az anyaországi „urambátyámos”, fennhéjázó társadalomnál demokratikusabb, a vállalásokat, személyiség döntését tiszteletben tartó hagyományainak, ahol már a két világháború között nagy szerepe volt a zsidómagyar — a kifejezés Makkai Sándoré — polgárságnak és értelmiségnek a magyar kultúra ápolásában, s akik magukat vallhatták, ha úgy tetszett, egyszerre zsidónak, magyarnak, polgárnak vagy baloldalinak. (Ez az antiszemitizmustól mentes magyar társadalmi mentalitás Romániában szerencsésen átöröklődött napjaink társadalmi rendszerére.)

Gáll Ernő azt vallja: a személyiség vállalásai akkor emberszabásúak, ha abban a szabadság jut érvényre; a folyamat az autonómia irányában játszódik le; az elkötelezettségek között válogatva az önmagunkra találás útja egyengetődik. „A kollektív azonosság vállalása nem sérti, hanem elősegíti az önmagunkkal való azonosságunk megtalálását, a hűséget önmagunk iránt.” Amit általában állít, azt magára is vonatkoztatja: önmagát peremszemélyiségnek tartja, olyan valakinek, aki két kultúra vonzásában él, a korábbi, amelybe beleszületett, hagyományaival — esetleg rítusaival — őrzi, és az utóbbi, amellyel találkozott szintén beépítette személyiségébe, asszimilálta. Egyikről sem

akar, nem tud lemondani. Ez a kettős kultúra egyrészt többlet, másrészt kettős elkötelezettség; nagyon hasonlatos a nemzetiségek kettős kötődéséhez, amely kétszeres ráadásul: először a sajátoshoz és az egyetemeshez kötődik, másodszor az országhatáron belül élő és az anyanemzet magyar hagyományaihoz.

